

20-х – на початку 30-х років активного розвитку набуває соціалістичний реалізм, література факту відходить на другий план, тобто перебуває на маргінесі. Це пояснюється тим, що соціалістичний реалізм був єдино дозволеним творчим методом для письменників та інших митців того часу. Як відомо, література соцреалізму побудована на вимислі, з допомогою якої реальність зображувалася дещо кращою, ніж була насправді. Література та мистецтво змушені були видавати бажане за дійсне, а правдиве зображення дійсності вважалося антирадянською пропагандою. Отже, ентузіазм ствердження літератури факту було знищено на початку 30-х років, а на перший план вийшла література, яка набувала ознак масової і повністю підпорядковувалася тоталітарній владі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ерёмєнко В. Особенности развития советской художественно-документальной прозы. М., Мысль, 1967. – 287 с.
2. Заламбани М. Литература факта. От авангарда к соцреализму / Пер. с итальянского Н. В. Колесовой. – СПб.: Академический проект, 2006. – 224 с. (Современная западная русистика, т. 59).
3. Литература факта. Первый сборник материалов работников ЛЕФа / Под ред. Н. Ф. Чужака. М., 2000. – 285 с.
4. Литература, документ, факт // Иностранная литература. – Москва, 1966. – № 8. – С. 178 – 208.
5. Литературное движение советской эпохи: Материалы и документы: Хрестоматия / Сост. П. И. Плукш. – 1986. – 289 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва В. І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с. (Nota bene).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Петричук Наталія Василівна – аспірантка кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: твори «літератури факту» письменників ХХ – початку ХХІ століття.

ШЕВЧЕНКІАНА І. ДЗЮБИ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРИНЦИПИ

Надія ЧАСТАКОВА (Кіровоград)

Стаття присвячена комплексному огляду шевченкознавчих праць І. Дзюби. На основі вихідних для світоглядної парадигми літературознавця категорій здійснюється аналіз концептуальних принципів шевченкознавчої методології вченого.

Ключові слова: шевченкознавчі принципи, антропоцентризм, україноцентризм, елітарне поле української культури.

The article is devoted to the I. Dzuba's scientific papers about T. Shevchenko. The analysis of conceptual principles of the I. Dzuba's method is based on the scientist's world view categories.

Key words: principles of the study about T. Shevchenko, anthropocentrism, ukraininotsentryzm, elit field of Ukrainian culture.

Шевченкознавчі студії І. Дзюби відкривають постать Т. Шевченка в новому ракурсі. Максимальне наближення до істинної картини речей через дотримання принципів об'єктивності, історичної достовірності, відкритості – це риса, якою позначений увесь науковий доробок І. Дзюби. Ця домінанта почерку вченого є втіленням його особистісного потенціалу. Для І. Дзюби дослідження Т. Шевченка – це не тільки наукове студіювання, а й спроба осягнути себе й свій час. Як слушно зауважує Ю. Барабаш, «...самого Дзюбу – вченого, літератора, людину – розуміємо настільки, наскільки він розуміє Шевченка, наскільки глибоко і повно через Шевченка осягає давній час і свою добу, колишню і сьогоднішню Україну» [2, с. 46].

Тема Шевченка – центральна в доробку вченого і в кількісному, і в якісному вимірах. Основний свій пошук І. Дзюба реалізував у численних працях різних жанрів: книги, навчальні посібники, монографії «У всякого своя доля. Епізод зі стосунків Шевченка із слов'янофілами», «Тарас Шевченко. Життя і творчість». Шевченкові присвячено цикл статей у тритомному виданні вибраних праць І. Дзюби «З криниці літ». Крім того, І. Дзюба – автор передмови до повного зібрання творів Шевченка у 12 томах. Беручи за основу жанрово-стильовий аспект, можемо говорити, що більшість із них належить до **історико-літературних студій науково-публіцистичного та науково-академічного стилів**. Менша частина доробку презентована публіцистичними студіями, що містять елемент літературознавчої практики.

Дослідження шевченкіани І. Дзюби актуальне не тільки з позицій розуміння теми Шевченка як ключової в доробку вченого і як методологічно вивершеної в побудові незаангажованого дискурсу. Проблема набуває актуальності ще й у зв'язку з тим, що її висвітлення підпорядковане заглибленню у світоглядно-етичний рівень літературознавчих праць І. Дзюби.

Шевченкознавча тема літературознавця, хоча й посідає чільне місце в його доробку, сьогодні залишається малодослідженою. Комплексний характер мають студії Ю. Барабаша, у яких доробок літературознавця осягається через принципи контексту й компаративізму, а також статті М. Павлишина, присвячені оглядові літературно-критичних праць вченого. У статтях М. Жулинського, В. Панченка, Г. Скрипник чільне місце відводиться аналізу окремих студій І. Дзюби про Т. Шевченка.

Ставлячи за мету осягнення концептуальних схем, методологічних засад, що презентують шевченкіану І. Дзюби, у цій студії ми спробуємо з'ясувати зміст ключових для світогляду вченого категорій (антропоцентризм, україноцентризм), осмислити характер єдності історико-літературного, критичного й публіцистичного дискурсів шевченкіани, розглянути основні принципи, що формують смислове поле праць вченого про Шевченка. В основі їх лежить оригінальний літературознавчий код дослідника

Літературознавчі пошуки І. Дзюби спрямовані на корекцію попередніх оцінок Т. Шевченка, власні відкриття й перевідкриття творчості поета, а відтак побудову незаангажованої критичної думки, що відкривала б справжній образ митця. Ці елементи інтелектуальної стратегії І. Дзюби є основою такого способу мислення, який ми називаємо елітарним. Першочерговим у концепції дослідника є осягнення ним Шевченка й України як вихідних початків української історіософії в цілому. Зрозумівши цю єдність, ми можемо окреслити структурно-сміслову навантаженість шевченкознавчого коду І. Дзюби, а також збагнути, яким чином шевченкіана сягає метаконтексту праць ученого, показуючи вимір елітарного дискурсу української літературознавчої думки.

Говорячи про світоглядний рівень шевченкіани І. Дзюби, варто ще раз наголосити, що його ядро формують два базові поняття: *антропоцентризм (шевченкоцентризм)* і *україноцентризм*. Ці поняття осмислюються як взаємопов'язані, що самовизначають одна одну. Такий характер їхньої взаємодії дає змогу говорити про активну автопроекцію, тобто рівень самоосягнення вченого. Визначальним є усвідомлення сучасності крізь призму Шевченкового життєпису, світоглядно-естетичних засад його творчості, насамперед гуманістичного антропоцентризму. Як наслідок, світоглядні орієнтири Т. Шевченка, як їх тлумачить І. Дзюба, стають точкою відліку загальнолюдській цінностей.

При вивченні життєтворчості Т. Шевченка останнє особливо виразно позначається на специфіці застосування І. Дзюбою методу біографізму, зокрема відхід від його класичної (сент-бевівської) традиції, у результаті чого народжується новий жанр – **біографія духу**. У контекст шевченкіани органічно вписується саморефлексування вченого над проблемами сучасності.

Простежимо витоки вихідних для І. Дзюби категорій. В одному з інтерв'ю І. Дзюба говорить: «Я й сам не задумувався: коли в мені Україна «пробудилась» і завдяки чому «пробудилась»? (...) Звідки береться переживання України як своєї особистої долі? Адже ніхто нас спеціально не виховував, ніхто нам не закидав у душу думку про Україну, навпаки, все робилося для того, щоб ми жили бездумно і не бачили цієї проблеми. А приходить час – і вона в тобі озивається» [1, с. 13]. Україна й Шевченко як дві константи шукань І. Дзюби беруть свій початок з дитинства, адже, як згадує сам літературознавець у «Спогадах і роздумах на фінішній прямій», його ще з ранніх літ вражали народні пісні. «І чомусь мені думається, - говорить вчений, – це, мабуть, дуже наївно, це собі я надумав, мабуть, - але мені чомусь здається, що якби не лягла на дитяче серце ота далека щемлива пісня, то так би я міг і життя прожити, не доторкнувшись глибиною душі до того, що є Україна» [3, с. 51–52]. Далі читаємо: «Співали Шевченка – «Реве та стогне Дніпр широкий...», «Як умру, то поховайте...», «Така її доля» - ця пісня особливо мене зворушувала. (...) Взагалі був якийсь не гласний,

непомітний і несвідомий культ Шевченка. Мало хто й читав його, але дещо переказувалося майже як фольклор, і для всіх це ім'я було святе. Якийсь оберіг українськості...» [3, с. 52]. Ці зізнання І. Дзюби дають змогу говорити про розвиток шевченкоцентризму від площини естетичної до етико-психологічної і його поступове оформлення у світоглядну парадигму країноцентризму І. Дзюби-науковця.

Отже, Україна і Шевченко, як два масштабні поняття, ще з дитячих літ були чи не тотожними у свідомості майбутнього дослідника, котрий упродовж усього життя стоїть на сторожі нашої культури, духовності, українськості, поборюючи давню й теперішню шевченкофобію, що є «прихованою (а інколи й неприхованою) формою країнофобії, яка набирає обертів» [6, с. 99].

І. Дзюба-інтерпретатор, як відзначає Є. Сверстюк, наділений «гострим відчуттям проблеми і в науці, і в літературній творчості» [8, с. 118]. Чи не найперше, що мусить зробити дослідник Шевченка, на переконання самого І. Дзюби, це «подбати про те, щоб у Шевченковому слові сприймався Шевченків зміст» [4, с. 6]. Для літературознавця є надзвичайно важливим відтворення об'єктивно-істинної картини світу. Вчений прагне зняти із образу поета «шевченкознавчі наліпки» [4, с. 7]. Тому дослідник закликає боротися із антишевченкознавством, внаслідок якого «поет став жертвою ідолопоклонства, зумовленого фанатизмом або малокультурністю чи модою» [4, с. 8]. «Шевченко для Івана Дзюби, – так характеризує значення Шевченка у житті дослідника літератури М. Жулинський, – своєрідний барометр, який у будь-яку політичну погоду і в будь-якій точці планети непомітно свідчить про збільшення тиску до критичної межі в суспільно-політичній атмосфері людства» [7, с. 31–32].

І. Дзюба прагне перевіряти Шевченка, здійснювати відкриття поступу країни, адже Шевченко – це духовна система, що «виконує функцію життєзабезпечення для українського суспільства» [1, с. 6], і його, Шевченка, констатує І. Дзюба, «розуміємо настільки, наскільки розуміємо свій час і Україну в нім» [5, с. 3].

Усвідомлюючи, чим і чому для літературознавця є постать Кобзаря, можемо говорити про його шевченкіану, про його шевченкознавчий код як вираження методологічного, інтерпретарського, особистісного рівнів наукової позиції вченого.

Шевченкознавчі принципи осягаються нами як домінанти етико-світоглядного коду І. Дзюби. Отже, це **принцип об'єктивності, принцип біографізму, принцип компаративізму, принцип неупередженості, історизм мислення**. Розглянемо їх детальніше.

Принцип об'єктивності. Бачити Шевченка таким, яким він є, уникати корекцій його образу з позицій замовчування його соціальних емоцій та орієнтацій, не вдаватися до містифікаторства стосовно фактів його життєпису – ось що є першочерговим для літературознавця. Принцип

об'єктивності є базовим у концепції дослідника не тільки з погляду методології. Принцип є основою наукового етосу І. Дзюби й тому на рівні шевченкознавчого тексту реалізується також як етична програма. Практично це виявляється в спростуванні абсурдів, стереотипів, розвінчуванні міфів, якими овіяний життєпис Кобзаря.

Принцип біографізму. На основі принципу об'єктивності виокремлюється **принцип неемоційного біографізму**, який є складовою етики І. Дзюби. Цей принцип стосується пошуку підходів до розуміння життєпису поета, а особливо роботи над вивченням автобіографізму його творів: «не можна абсолютизувати кожне слово письменника. (...). Треба зіставляти й «збалансовувати» різнорідні, часом суперечливі свідчення, співвідносячи слова із вчинками» [4, с. 202]. Дослідник володіє вмінням тверезо оцінювати предмет студіювання, а тому виступає супроти навмисного пристосування фактів і явищ на користь малодоказових тез. Отже, вроджена інтелектуальна порядність, поєднана із прагненням об'єктивності формують засади використання І.Дзюбою біографічного методу. Специфікою освоєння цього методу в практиці шевченкознавця є вихід на рівень якісно новий, рівень біографії духу. У контексті цього ми можемо говорити про свідоме самоосягнення, прагнення через відкриття Шевченка пізнати «...свій час і Україну в нім...» [5, с. 3].

Принцип компаративізму. За допомогою цього принципу І. Дзюби вдається побачити постать Шевченка не тільки в слов'янському, а й загальноєвропейському контексті, чим забезпечується новаторство його шевченкознавчих практик. Інтелектуальний потенціал, різнопланові енциклопедичні знання, глибина осмислення проблеми – усе це планомірно забезпечує розгортання компаративістського дискурсу шевченкознавчих праць ученого як на рівні тексту, так і на рівні контексту. Таким чином, вихід на порівняльно-літературознавчий обрій досягається нами як закономірний і природний рух наукового потенціалу Івана Дзюби, його відкриття й уходження в осердя інтелектуально необмеженого простору. Така потужна особистість як Т. Шевченко для найбільш повного пізнання потребує залучення досвіду інших культур. Тільки в розумінні широкого контексту на рівні синхронії та діахронії стає можливим відкриття Кобзаря. І. Дзюба ставить Т. Шевченка в один ряд із представниками світової класики й доводить органічність для Шевченка такого контексту, урівнюючи таким чином українську літературу з іншими національними літературами, відкриваючи її елітарний характер у цілому.

Принцип неупередженості. Не менш важливою рисою наукового почерку літературознавця, що закорінена в парадигмі його мислення, є **неупередженість в оцінці явищ**, відмежованість від власного суб'єктивізму, не підкріпленого достовірними аргументами: «Шевченка можна зрозуміти, сказати б, із нього самого. І про свій час, своє суспільство,

свій народ він може сказати чи не більше, ніж будь-які коментарі. Треба тільки читати без упереджень, уважно і вдумливо» [4, с. 10].

Історизм мислення – це стрижневий принцип у І. Дзюби. Саме через нехтуванням ним, на думку дослідника, втрачається можливість «адекватного розуміння Шевченка» [4, с. 10], адекватного з позицій співмірності його часу й реалій сьогодення. А тому, якщо йдеться про розбудову наукового шевченкознавства, то читач мусить обов'язково бути підготовленим до ретроспективного мислення, котре й забезпечує історизм як принцип розуміння явища. Названі історизм і неупередженість у сприйнятті Шевченка забезпечують **системність** бачення проблеми, її всебічну рецепцію. **Всебічність ракурсуювання** у свою чергу забезпечується за допомогою взаємодії літературознавчого матеріалу із історичними фактами. Практично втілення цих рис відбувається на рівні концептуальних схем огляду життєпису поета.

Отже, шевченкознавчий код Івана Дзюби розкриває якісно нову систему мислення, для ідейно-сислового рівня якої є характерне застосування засад біографічного й компаративістського методів дослідження явища. У структурі коду рівноправно функціонують інтерпретаційний і методологічний рівні. Це забезпечує багатовекторність шевченківських тестів І. Дзюби в цілому, а тому уможливорює їхню відкритість для конструювання методологічних схем. Поняття схеми в структурі коду досягається нами як результат стабільності, а не статичного уодноманітнення дискурсу.

Окреслені вище принципи посідають важливе місце в концепції Дзюби, адже слугують засобами означення та інтерпретації елітарної позиції. Останнє досягається розбудовою відкритої шевченкознавчої науки, утворенням силового поля, функціональні рівні якого підпорядковані витворенню україноцентричної системи, у контексті якої стає можливою достовірною інтерпретація літературного явища.

Названі риси наукового почерку І. Дзюби практично втілюються в спрямованості супроти антишевенкознавства, у поборенні стереотипів, абсурдів, у розвінчуванні міфів. На рівні внутрішньої структури важливим для розуміння інтерпретаційного потенціалу шевченкознавця є вихід на прагматику парадоксального як пріоритетного для формування відкритої науки.

Отже, специфіка шевченкознавчого дискурсу Івана Дзюби, окреслена нами через концептуальні принципи його студій, дає змогу говорити про потужність силового поля літературознавчої думки про Т. Шевченка, а також сприяють розумінню концепту елітарного поля української культури на рівні розуміння антропоцентризму як шевченкоцентризму й україноцентризму – базових категорій світоглядного коду літературознавця.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абліцов В. Діалог Івана Дзюби з Віталієм Абліцовим // Дзюба І. М. Спрага. – К.: Український світ, 2001. – С. 3 – 12.
2. Барабаш Ю. «Шевченківський текст» Івана Дзюби / Юрій Барабаш // Дивослово. – 2008. – №3. – С.45–50.
3. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій / Іван Дзюба – К.: Криниця, 2008. – 928 с.
4. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – 2-ге вид., доопрац./Іван Дзюба – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
5. Дзюба І. У всякого своя доля (Епізод із стосунків Шевченка зі слов'янофілами)./ Іван Дзюба. – К.: Рад.письменник, 1989. – 371 с.
6. Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні // Дзюба І. З криниці літ: У 3 т. / Іван Дзюба. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т.ІІІ. – С.99–131.
7. Жулинський М. У мене свій світ, своя позиція // Феномен Івана Дзюби. Матеріали круглого столу, 17 листопада / Микола Жулинський. – 2006. – К.: Вид.дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С.13 – 35.
8. Сверстюк Є. Іван Михайлович Дзюба / Євген Сверстюк // Сучасність. – 2001. – № 7 – 8. – С. 118 – 132.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Частакова Надія Сергіївна – аспірантка кафедри української літератури КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: літературознавча та літературно-критична діяльність І. Дзюби, аналіз художнього тексту, літературний процес ХХ століття.

НАРАТОР ПЯЛЬКОВИК – ГОЛОВНИЙ ПЕРСОНАЖ РОМАНУ У.М. ТЕККЕРЕЯ «ЯРМАРОК МАРНОСЛАВСТВА»

Світлана ШАНДРУК (Кіровоград)

У статті розглядається роль образу автора-оповідача в романі У.М.Теккеря «Ярмарок марнославства».

The article studies the role of the author-narrator's character in the novel by William Makepeace Thackeray "Vanity Fair".

Ключові слова: наратор, реалістичний роман, сатира, гумор, іронія, мораль, марнославство.

Key words: narrator, realistic novel, satire, humor, irony, morality, vanity.

Творчість У.М.Теккеря – одна із найяскравіших сторінок в історії світової культури. Її значення можна зрозуміти лише тоді, коли розглядати спадщину У.М.Теккеря як єдине ціле, до якої входить надзвичайне жанрове багатство: романи, комічні повісті, казки (схожі на пародійні «антиказки»), гуморески, скетчі, бурлескні поеми, балади, ліричні й альбомні вірші, переклади-переспіви (з Т.Ж. Беранже, А. Шаміссо, Л. Уланда, Горація), віршовані та прозові пародії та автопародії, есе, лекції, серії малюнків з підписами, статті-огляди, хроніки, замітки, рецензії на живописні твори, романи, історичні дослідження та ін.